

Darko Bakić

DRUGI PERIOD VUKOVIĆEVOG DIPLOMATSKOG PREDSTAVLJANJA CRNE GORE U CARIGRADSKOM POSLANSTVU

Vojvoda Gavro Vuković je obavljao poslove diplomatskog predstavnika Crne Gore u Carigradskom poslanstvu u dva mandata. U toku prvog perioda njegovog diplomatskog predstavljanja Crne Gore u Osmanskom carstvu (decembar 1879. - jul 1880) on je, kao i njegov prethodnik vojvoda Stanko Radonjić, uglavnom nastojao da u direktnim kontaktima sa Portom ubrza sprovođenje odluka Berlinskog kongresa, posebno onih koje su se odnosile na predaju Plava i Gusinja Crnoj Gori. No, kako su Turci raznim opstrukcijama onemogućavali predaju ovih gradova, Crna Gora je odlučila da prekine diplomatske odnose sa Otomanskim carstvom. Dana 11/23. jula 1880. godine Vuković je napustio Carigrad. Tako je završen prvi period njegovog diplomatskog predstavljanja Crne Gore u Carigradskom poslanstvu. Na istu dužnost vratio se 1884. godine, pošto su nakon uspješnog završetka ulcinjske epizode crnogorsko-turski ušli u fazu normalizacije.¹

SULTAN TRAŽI DA SE VOJVODA GAVRO VRATI U CARIGRAD

Povratku Gavra Vukovića na dužnost diplomatskog predstavnika Crne Gore u Osmanskom carstvu prethodila je posjeta knjaza Nikole turskom sultanu Abdul Hamidu II upriličena avgusta mjeseca 1883. godine.² Susret dvojice suverena, koji je odisao uzajamnom

¹ Plavsko-gusinjsko pitanje riješeno je tako što su velike sile izvršile pritisak na Portu da Crnoj Gori u zamjenu za Plav i Gusinje ustupi Ulcinj. Više o tome: J. Vukić, *Plavsko-gusinjska afera i oslobođenje Ulcinja 1880 god.*, Sarajevo, 1929.

² Plašeći se ekspanzionističkih austrougarskih planova usmjerenih prema istoku, Turska je nastojala da stupi u prisnu saradnju sa Crnom Gorom. Ponudeno joj je sklapanje ugovora o savezu kojim bi se regulisale međusobne obaveze u slučaju oružanog sukoba sa Monarhijom. Zbog toga je sa osmanske strane crnogorskom knjazu više puta stizao poziv da posjeti Carigrad. Crnoj Gori je bilo u interesu da uspostavi dobre odnose sa Turskom. Na taj način obezbijedio bi se mir na granici i stekli uslovi za stabilan razvitak zemlje. Osim toga, Crna Gora bi imala sigurnije zaleđe u slučaju eventualnog sukoba sa Austro-Ugarskom. Rusija je, takođe, željela da se nasuprot ekspanzionističkoj politici bečkog dvora uspostavi tješnja saradnja između balkanskih država. S obzirom na cjelokupnu istoriju crnogorsko-turskih odnosa, knjazu je bilo teško zauzeti novi politički kurs prema sultanu, pa je zato nekoliko puta izbjegavao da se konkretno odredi prema upućivanim pozivima. Ipak, na kraju je odlučio da povuče taj nepopularni potez i posjeti osmanskog vladara. (R. Raspopović; *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Podgorica–Beograd, 1996, str. 414, 415)

pažnjom i uvažavanjem, bio je od velikog značaja za normalizaciju odnosa između Crne Gore i Turske.³ Vladari su uglavnom pregovarali o još uvijek u potpunosti neriješenom graničnom pitanju između dviju zemalja i postigli sporazum da se crnogorsko-turska granica ubrzo obilježi.⁴ Knjaz je u razgovorima pokrenuo i pitanje isušavanja Skadarskog jezera, odnosno regulisanja toka rijeka Drima i Bojane koje je bilo od velikog ekonomskog značaja za Crnu Goru.⁵ S druge strane, sultan je izrazio želju za ponovnim uspostavljanjem crnogorske legacije u Carigradu, napomenuvši da bi volio da vojvoda Gavro bude opet akreditovan. Tom prilikom se osmanski vladar nije mogao sjetiti Vukovićevog imena, ali pošto je dobro upamtio jedan njegov postupak prilikom prvog prijema crnogorskih predstavnika, svoj zahtjev je propratio riječima: „Pošljite mi onoga što je najprije ovdje bio, koji je namještao brkove prilikom audijencije vojvode Stanka Radonjića”.⁶ Vojvoda Gavro je tako postupio iz revolta što je sultan više od mjesec dana odbijao da ih udostoji prijema u zvaničnu audijenciju. No, iako je ovaj postupak „bio veoma protivan naročito turskom etiketu”, izgleda da ga se sultan ipak sjećao sa simpatijama.⁷

POČETAK DRUGE MISIJE VOJVODE GAVRA VUKOVIĆA U CARIGRADU (Različiti podaci)

Sultan Abdul Hamid II ponovo je početkom 1884. godine zatražio od crnogorskog vladara da pošalje svog zastupnika u Carigrad.⁸ Knez Nikola je, naravno, imao namjeru da obnovi rad crnogorske legacije u Turskoj, ali je zbog oskudnih finansijskih mogućnosti svoje zemlje

3 Nikola Petrović Njegoš, *Memoari*, Cetinje–Podgorica, 2007, s. 372,375.

4 Nakon što je, shodno Kunjskoj konvenciji s kraja novembra 1880. godine, Crna Gora dobila Ulcinj sa teritorijom do Bojane, ostalo je da se obavi posao razgraničenja, odnosno da se precizira crnogorsko-turska granična linija. U sektoru od Jadranskog mora do Skadarskog jezera to je početkom 1881. godine učinila evropska komisija za razgraničenje. (N. Ražnatović, *Pitanje razgraničenja Crne Gore i Turske 1881–1883*, Istorijski zapisi, LXVII, br. 3–4, Podgorica, 1994, str. 26, 27, 28)

Dana 29. 12. 1882/10. 01. 1883. godine postignut je sporazum poznat pod nazivom Protokol broj 3 mješovite komisije, kojim su utvrđeni granični znaci od Mora do Jezera i ravnicom Zete do Gradišta, sjeverno od Podgorice. Međutim, kada je 10/22. januara 1883. godine trebalo početi sa postavljanjem graničnih znakova, Turci se nijesu pojavili na dogovorenom mjestu, pa su crnogorski komesari uz pomoć crnogorske vojske obavili posao razgraničenja. (N. Ražnatović, n.r., str. 36, 37; R. Raspopović, n.d., str. 414)

Ugovorom od 3/15. januara 1884. godine precizirana je granična linija od Skadarskog jezera do Planinice. Ostalo je neriješeno pitanje dominantnih visova u Lirskoj dolini, kao i razgraničenje u rejonu Kolašina. (R. Raspopović, n.d., str. 416, 717; G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918*, Podgorica, 1992, str. 206, 211)

Iako je sultan nastojao da usmjeri tok razgovora prema razmatranju mogućnosti zajedničkog vojnog istupanja protiv Austro-Ugarske, knez Nikola je izbjegavao da da preciznija objašnjenja o tom pitanju. (R. Raspopović, n.d., str. 416; N. Ražnatović, n.d., str. 294)

5 R. Raspopović, n.d., str. 416; A. Lainović, *Jedna stranica iz diplomatske istorije Crne Gore*, Istorijski zapisi, broj 10–12, Cetinje, 1951, str. 512.

6 G. Vuković, *Memoari*, Cetinje–Beograd, 1996, str. 453.

7 Isto.

8 N. Ražnatović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske (1883–1887)*, Istorijski zapisi LXVIII, br. 2, Podgorica, 1995, str. 12.

odlagao donošenje takve odluke. Zapravo, knjaz je nastojao da izdejstvuje pomoć ruske vlade u cilju finansiranja diplomatskog predstavništva Crne Gore u Carigradu.⁹ Obezbijedivši pomoć Petrograda, on je, kao što smo već pomenuli, po drugi put u osmansku prestonicu poslao vojvodu Gavru Vukovića. Istovremeno je sultanu uputio pismo u kome evocirajući uspomene na veličanstveni doček koji mu je priredio osmanski vladar ističe da će vojvoda Gavro neprestano raditi u duhu „uspostavljenih prijateljskih odnosa” na rješavanju preostalih međusobnih pitanja.¹⁰ Prilika je da se osvrnemo i na izvjesna neslaganja koja postoje u literaturi po pitanju određenja datuma Vukovićevo dolaska u Carigrad, kao i knjaževe posjete sultanu.

Niko Hajduković u svojim Memoarima piše da je Gavro Vuković bio akreditovan 1883. godine i da je „uredio kod Visoke porte da knjaz učini posjetu sultanu”.¹¹ Po njegovim navodima, knjaz je doputovao u osmansku prestonicu u ljeto 1884. godine. S druge strane, Radoslav Raspopović u djelu *Diplomatija Crne Gore 1711–1918.*

Vojvoda Gavro Vuković

pominje 1882. godinu kao godinu Vukovićevo ponovnog dolaska u Tursku.¹² Međutim, imajući u vidu da u Državnom arhivu Crne Gore od jula 1880. godine, kada je vojvoda Gavro napustio Carigrad, do 29. marta/10. aprila 1884. godine ne postoje dokumenta koja bi potvrdila njegov boravak u otomanskoj prestonici, složićemo se sa tvrdnjom Novaka Ražnatovića da je Vuković svoju drugu misiju u Carigradu započeo u martu 1884. godine.¹³ Tome u prilog ide i sadržina

9 N. Ražnatović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske (1883–1887)*, Istorijski zapisi LXVIII, br. 2, Podgorica, 1995, str. 12, 13.

10 N. Ražnatović, *Pitanje razgraničenja Crne Gore i Turske 1881–1883*, Istorijski zapisi, LXVII, br. 3–4, Podgorica, 1994, str. 13.

11 N. Hajduković, *Memoari*, Podgorica, 2000, str. 15, 17.

12 R. Raspopović, n.d., str. 325.

13 N. Ražnatović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske 1883–1887*, Istorijski zapisi, LXVIII, br. 2, Podgorica, 1995, str. 12. Naznačeni datumi izvještaja koje je vojvoda Gavro slao iz Carigrada datirani su po julijanskom kalendaru. Mi ćemo u ovom radu datume slanja Vukovićevo izvještaja, kao i datume drugih zbivanja, obilježavati i po julijanskom i po gregorijanskom kalendaru. Računajući po julijanskom kalendaru, sa velikom sigurnošću možemo tvrditi da je vojvoda Gavro drugi period diplomatskog predstavljanja Crne Gore u Osmanskom carstvu započeo u martu 1884. godine. U tom smislu, prihvatili smo i tvrdnju Novaka Ražnatovića po pitanju određenja Vukovićevo ponovnog dolaska u Carigrad. Napomenimo uz to i da je vrlo vjerovatno da je vojvoda Gavro, ako računamo po gregorijanskom kalendaru, stigao u osmansku prestonicu u aprilu 1884. godine, pa ćemo ubuduće kada govorimo o tome uzimati u obzir mjesec mart i april.

Ilija Radosavović je u svom djelu *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku* u popisu konzularnih i diplomatskih predstavnika Crne Gore (str. 116–124) takođe zabilježio da je vojvoda Gavro bio crnogorski otpravnik poslova u Carigradu u periodu od marta do decembra 1884. godine. Međutim, Radosavović ne navodi da se Vuković nalazio na dužnosti diplomatskog predstavnika Crne Gore u Turskoj i od decembra 1879. do jula 1880. godine. Prema pomenutom popisu u periodu od avgusta 1879. godine do marta 1884. godine izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar u Carigradu bio je vojvoda Stanko Radonjić. Međutim, sasvim je jasno da se ovdje radi o grešci, ako se imaju u vidu navodi koje smo iznijeli u vezi Vukovićevo ponovnog stupanja na dužnost crnogorskog otpravnik poslova u Osmanskom carstvu. Isto tako, sa sigurnošću možemo tvrditi da je i od decembra 1879. do jula 1880. godine vojvoda Gavro bio diplomatski predstavnik Crne Gore u Carigradu. O tome svjedoče memoarski spisi vojvode Vukovića, kao i brojni izvještaji koje je slao iz otomanske prestonice u tom periodu, a koji se mogu naći u Državnom arhivu Crne Gore.

izvještaja od 29. marta/10. aprila 1884. godine koji vojvoda Gavro Vuković počinje riječima: „Četvrti dan po mome dolasku, primio sam poziv od Munir-Bega da idem u Ildiz da izidem pred sultanom”.¹⁴ Imajući u vidu da nije moglo proći previše vremena od Vukovićevog dolaska u Carigrad do njegovog prvog javljanja Cetinju, zaista možemo ustvrditi da je crnogorski diplomata doputovao u Tursku marta, eventualno aprila 1884. godine. Ipak, malu zabunu unosi pismo vojvode Gavra u kome je kao datum odašiljanja naznačen 2/14. mart 1884. godine.¹⁵ S obzirom na sadržaj pisma u kome Vuković između ostalog navodi da je u petak 28. marta/9. aprila bio na selamluku kod sultana, moglo bi se zaključiti da se radi o grešci i da bi datum slanja izvještaja mogao biti ne 2/14. mart, već 2/14. april 1884. godine.¹⁶

Iz svega do sada rečenog proizilazi da se ne može prihvatiti kao vjerodostojna ni tvrdnja Nika Hajdukovića da je vojvoda Gavro udesio posjetu crnogorskog vladara sultanu. Isto tako se ni 1884. godina ne može uzeti kao godina boravka knjaza Nikole u Carigradu. Uostalom, knjaz je opisao svoj boravak u otomanskoj prestonici u putopisu pod nazivom Put u Carigrad 1883. godine.¹⁷ Pored toga, na Cetinju je 3/15. avgusta 1883. godine, u vidu plakata narodu izdao proklamaciju povodom posjete osmanskome vladaru.¹⁸

Napomenimo i to da je vojvoda Gavro u svojim memoarskim spisima jasno iznio da je njegov povratak u Carigrad uslijedio nakon knjaževe posjete sultanu. Međutim, Vuković piše da je crnogorski vladar posjetio sultana u avgustu 1882. godine. On i svoj boravak u osmanskoj prestonici veže za istu godinu. No, kako je sasvim jasno da je knjaz Nikola bio u Carigradu avgusta 1883. godine, sigurno da je velika vremenska distanca u odnosu na događaje koje je opisivao, učinila da Vuković zaboravi ili pak previdi datume pojedinih zbivanja. Tako, na primjer, piše da je u teškim uslovima izdržao cijelu godinu dana u Carigradu i da se vratio na Cetinje 1882. godine.

Čak i da je knjaz Nikola posjetio sultana u avgustu 1882. godine, a vojvoda Gavro iste godine poslije knjaževe posjete došao u otomansku prestonicu, nemoguće je da se poslije godinu dana boravka u Turskoj vratio u Crnu Goru 1882. godine. Naravno, to je već morala biti 1883. godina. No, mi smo uzimajući kao najrelevantnije izvještaje koje je Vuković slao iz Carigrada, a oni zasigurno datiraju iz vremena njegovog boravka u osmanskoj prestonici, zaključili da je vojvoda došao u Tursku marta (aprila) 1884. godine. Vidjećemo da se krajem iste godine Gavro Vuković vratio u Crnu Goru.

PONOVO PRED SULTANOM (Od ignorisanja do pune predusretljivosti)

Ubrzo po dolasku u Carigrad, crnogorski otpravnik poslova pozvan je u zvaničnu audijenciju kod sultana koji ga je, za razliku od ranijih prilika, primio sa punom

¹⁴ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Ministarstvo inostranih djela (MID), 1884, f. 13, dok. 213.

¹⁵ DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 145.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Nikola I Petrović Njegoš, n.d., str. 367–381.

¹⁸ Nikola I Petrović Njegoš, *Politički spisi*, Cetinje -Titograd, s. 235, 236.

predusretljivošću i uvažavanjem. Rekavši Vukoviću da sjedne blizu njega, sultan je „počeo zborit o knjazu”, ističući „tvrdu vjeru i pouzdanje” u knjaževo prijateljstvo, koje je „čisto i junačko, kao što mu je i neprijateljstvo bilo otvoreno i junačko”.¹⁹ Na isti način je i „njegovo prijateljstvo prema Knjazu i Crnoj Gori najiskrenije i najsrdačnije”.²⁰ Stoga je odlučio da crnogorskom vladaru pokloni jedan lijep dvorac na Bosforu, s obzirom na to da je čuo kako je knjaz prilikom boravka u Carigradu izrazio želju da upravo na tom mjestu kupi plac ili kuću.²¹

Zahvalivši se sultanu na izjavama „prijateljstva i duboke naklonosti”, vojvoda Gavro ga je zamolio „da naredi svršiti granice, jer to pitanje pred narodom još ne da vjerovati” da je zaista

*Dvorac na Emirganu u kome se nalazilo Crnogorsko poslanstvo od 1884. godine
(Poklon sultana Abdul Hamida II knjazu Nikoli)*

uspostavljen tako srdačan odnos između dvojice vladalaca. Knjaz se nada, nastavlja Vuković, da će sultan ne samo „svršiti pitanje granica, već da će ga zaštićivati u pitanjima s drugim državama”. Štaviše, „Knjaz smatra Sultana uz ruskog Cara kao drugog moćnog pokrovitelja”, pa je rukovodeći se tom mišlju u pismu koje mu je poslao dodao i pitanje o prokopu Bojane.²²

Zaista je teško povjerovati da je crnogorski knjaz, pored toga što je u to vrijeme zaista imao dobre odnose sa sultanom, mogao doživljavati turskog cara kao pokrovitelja. No, izgleda da su zvanično Cetinje i vojvoda Gavro, imajući posla sa prevejanim Turcima, dobro ispekli diplomatski zanat, pa su u maniru turske slatkorječivosti, a u cilju uspješnog okončanja za Crnu Goru egzistencijalnih pitanja, uzdigli osmanskog vladara u rang zaštitnika Crne Gore.

Bilo kako bilo, sultan je rekao Vukoviću da će odmah narediti da se granično pitanje svrši na

¹⁹ DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 213.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 213.

knjaževu zadovoljstvo i da će, čim pročita pismo crnogorskog vladara, izdati naredbu da mu se bojansko pitanje izloži u razumljivoj formi, nakon čega će ga preko Munir-bega obavijestiti o svojoj namjeri. Zatim je ustao, zamolio crnogorskog predstavnika da pozdravi „Knjaza, Knjaginjju, Našljednika i svu knjaževsku familiju“, rekao mu da kod njega može „vazda dolaziti“ i pružio mu ruku pri polasku.²³

Zaista, bila je to audijencija kakva se samo poželjeti može. Da kuriozitet bude veći, napomenimo da je samo nekoliko godina ranije, istim povodom, sultan „poželio dobrodošlicu“ Stanku Radonjiću i Gavru Vukoviću tako što je ne ispuštajući glasa uprazno otvarao usta.²⁴ Teško da je tada, dok je u inat sultanu namještao brkove i razgledao slike po velikom salonu, vojvoda Gavro mogao i pomisliti da će mu jednog dana taj isti čovjek prirediti tako srdačan prijem.

ŽIVA AKTIVNOST CRNOGORSKOG OTPRAVNIKA POSLOVA NA RJEŠAVANJU GRANIČNOG PITANJA I PITANJA ISUŠENJA SKADARSKOG JEZERA

Najprije je potrebno pridobiti naklonost dvora

Nakon audijencije, vojvoda Gavro je preduzeo žive korake u cilju rješavanja graničnog pitanja, kao i pitanja isušavanja Skadarskog jezera. Osim toga, vodio je brigu o Crnogorcima koji su boravili u Carigradu, a koje je vrlo često morao da vadi iz osmanskih zatvora, zbog toga što nijesu poštovali naredbu o zabrani nošenja oružja. „Dobro biste učinili da zabranite Crnogorcima koji dolaze u Carigrad da ne donose oružje, jer skoro svakog petka moram da ih vadim iz tamnice, zato što je strogo zabranjeno nositi oružje“, pisao je Vuković tim povodom vlastima na Cetinju.²⁵ Iako je u Osmanskom carstvu odluke o svim važnijim pitanjima donosila Porta, vojvoda Gavro je smatrao da je u crnogorskim stvarima najbolje prvo pridobiti naklonost dvora, jer Porta „ne čini ništa na svijet što ne bi bilo prijatno i zgodno dvorjanima“ koji „smiču i namještaju svakoga važnijega u cijelom carstvu“. ²⁶ Zato je svoju aktivnost i započeo od dvora, gdje se sa Nusret-pašom dogovorio da mu u pismenoj formi podrobno objasni bojansko pitanje, kako bi ga ovaj proučenog mogao dostaviti sultanu, pa da nakon toga, u cilju preciziranja daljeg toka stvari, upriliče ponovni susret.²⁷ Što se razgraničenja tiče, Nusret-paša je rekao Vukoviću „da je Sultan naredio Velikom Veziru da naredi Komisiji“ da to pitanje riješi.²⁸

Pošto je turski car, kao što vidimo, pitanje razgraničenja sa Crnom Gorom prebacio na velikog vezira, vojvoda Gavro je usmjerio svoju djelatnost prema osmanskoj vladi. Tako u izvještaju od 21. aprila/3. maja 1884. godine, obavještava Cetinje da je pošao na Portu kako bi „razabrao u kojoj fazi stoji pitanje granica“. ²⁹ Tom prilikom ministar inostranih djela

²³ Isto.

²⁴ Za vrijeme dok je Stanko Radonjić bio crnogorski poslanik u Osmanskom carstvu, Vuković se nalazio na dužnosti sekretara legacije.

²⁵ DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 213.

²⁶ Cit. Isto. Portine odluke postajale su punovažne tek nakon što bi ih sultan potvrdio svojim ukazom – iradom.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 258.

rekao mu je da je s obzirom na to da su sa Cetinja „došla neka objašnjenja” pitanje sproveo u Seraskerat, da se tamo, kako je običaj, stvar ispita sa strategijskog gledišta.³⁰

Kompromisni predlog crnogorske vlade

Razgovori o povlačenju granica u dolini Lima i plavsko-gusinjskoj oblasti vodili su se na Cetinju. Tamo je novi turski poslanik Dževad-paša istakao da su stavovi crnogorske vlade prepreka postizanju rješenja, jer Turska ne može nikako prihvatiti da selo Ržanica, pretežno naseljeno muslimanskim stanovništvom, pripadne Crnoj Gori, niti da granična linija ide preko vrha Stočice.³¹ Vlada na Cetinju odgovorila je da Porti nikada nije osporavala pravo na Ržanicu i da su crnogorski komesari samo skrenuli pažnju turskim kolegama na činjenicu da bi to selo zbog toga što je uklinjeno u crnogorsku teritoriju bilo uzrok mnogih problema. Što se tiče Stočice, crnogorska vlada se ne može složiti da treba da pripadne Turskoj.³²

Međutim, u cilju postizanja prihvatljivog rješenja, knjaz Nikola je Turcima ponudio kompromis prema kome u zamjenu za Ržanicu Crna Gora odustaje od toga da granična linija ide preko vrha Stočice, što znači da ovaj planinski masiv prepušta Turskoj. Takođe joj prepušta i zemljište „s one strane Šekularske rijeke”.³³ Uglavnom, to bi bila „neka objašnjenja” koja su došla sa Cetinja, a koja je Seraskerat trebalo da stavi na pretres.

U izvještaju od 21. aprila/3. maja 1884. godine Vuković dalje piše da je pošao kod izvjesnog Artin-efendije koji je bio dobro upućen kako u granično, tako i u svako drugo pitanje.³⁴ Smatrajući ga jedinom ličnošću „koja nešto čini na Portu u inostranim pitanjima”, vojvoda Gavro je objasnivši mu suštinu novih crnogorskih ustupaka nastojao da ubrza proceduru rješavanja graničnog problema, odnosno da privoli osmanskog državnika da interveniše da se pitanje što prije iznese pred Ministarski savjet. Pošto je saslušao Vukovićeva objašnjenja, Artin-efendija je obećao crnogorskom otpravniku poslova da će u smislu realizovanja istih, čitavu stvar prezentirati velikom veziru i da će urgirati da se pitanje u najkraćem roku predstavi na Ministarskom savjetu.³⁵

Bojansko pitanje potrebno je inicirati preko Porte

U izvještaju od 21. aprila/3. maja 1884. godine Vuković iznosi i to da se ponovo susreo sa Nusret-pašom koji mu je tom prilikom rekao da je bojansko pitanje potrebno inicirati preko Porte „tim prijed što je već Porta dala naredbu da se pitanje tehnički prouči i za to što je to

30 Isto.

31 N. Ražnatović, n.r., str. 15.

32 Isto.

33 Isto.

34 N. Ražnatović, n.r., str. 15.

35 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 258.

vladin posao i što vlada, mora garantirati zajam, i nadzirati nad radom”.³⁶ Znači, potrebno je da crnogorska vlada predlog o isušanju Skadarskog jezera uputi Porti, koja bi ga prosljedila dvoru, pri čemu je osmanski vladar „već dao svoju riječ pa će se takvo pitanje redovno urediti i svršiti”.³⁷

Sultan se, primjećujemo, nije odlučio da izda direktnu naredbu u cilju rješavanja bojanskog pitanja, kao što je to, uostalom, bio slučaj i sa graničnim pitanjem. „Ma da je zborio dati naredbu da se Bojana pročisti”, turski car je ipak želio da mu „predlog dođe izrađen preko Porte”.³⁸ U suprotnom, kako je Vuković objašnjavao vladi na Cetinju, osmanski vladar nije ni bio u mogućnosti „dati kakvu stvarnu naredbu, tim manje što na svoj račun takvu naredbu boji se izdati”, jer Crna Gora ima „jaki neprijatelja u dvoru i u vladi” koji bi, ukoliko bi sultan izbjegao uobičajenu proceduru rješavanja problema, imali dobar povod da cijelu stvar osujete, a možda i ugroze njegovu ličnu poziciju.³⁹

Vojvoda Gavro zaista nije žalio truda da se nađe na svakom mjestu i da obiđe svaku ličnost koja bi mogla dati pozitivan doprinos u rješavanju spornih pitanja dviju zemalja.⁴⁰ Tako se susreo i sa Husein Husni-pašom koji je, mada u to vrijeme nije imao „djelovitelne službe”, imao „pristupa i dosta upliva kod sultana”.⁴¹ Upravo zbog toga Vuković je smatrao da će bivšem skadarskom valiji i ministru vojske „milije biti što će se i na njega obratiti”.⁴² Bilo kako bilo, pošto je sa Husein Husni-pašom obavio razgovor o bojanskom pitanju, dobio je od njega obećanje da će „dati svoj glas da se to preduzeće na svaki način preduzme”.⁴³

S obzirom na to da je stvar oko isušanja Skadarskog jezera trebalo da bude rješavana preko Porte, pitanje je zvanično pokrenuto tako što je vojvoda Gavro, u ime svoje vlade, notu u vezi sa tim preduzećem predao turskom ministru inostranih djela Asim-paši.⁴⁴ On je u daljem postupku trebalo da prosljedi pitanje osmanskom ministru građevina. Zbog toga

36 Isto.

37 Isto.

38 Isto.

39 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 281.

40 Jednom prilikom je vojvoda Gavro odlučio da ode na selamluk kod sultana. Osim što nikada ranije nije prisustvovao toj ceremoniji, želio je da iskaže posebno poštovanje prema turskom caru, jer je čuo „da je Sultanu milo kad koji stranac pođe na selamluk i da u tome smatra neki egar prema njemu lično”. Osmanski vladar se posebno obradovao dolasku crnogorskog otpravnik poslova, pa ga je pozvao na večeru što nije „činio nikad ni za jednog charge d' affaires ni jedne države”, ali pošto „Crnu Goru ljubi”, želio je da joj pokaže „kako izvanrednu ljubav tako i počasti izvanredne”. Na večeri je posvetio punu pažnju vojvodi Gavru. Razgovarajući s njim tokom dijele ceremonije objeda, sultan se „najljubavnije raspitivao o načinu življenja Knjaževog, o dvoru, o narodu” i uopšte o stanju u Crnoj Gori, uz najdublje izraze poštovanja prema svemu što je crnogorsko. Vojvoda Gavro je na ovim susretima bio, takođe, u prilici da se upozna i stupi u kontakt sa mnogim turskim državnici. Osim toga, pažnja kojom ga je obasipao osmanski vladar, sigurno da mu je obezbijedila značajan rejting kako među osmanskim zvaničnicima tako i u diplomatskim krugovima u Carigradu. „Postao sam”, piše Vuković Cetinju, „predmet žaluzije ovdašnjih poslanika, čude se velikom kurisanju što mi Sultan čini”. (DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 145)

41 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 258.

42 Isto.

43 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 281.

44 Isto.

45 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 281.

ga je vojvoda Gavro uskoro ponovo posjetio kako bi provjerio da li je stvar procesuirana.⁴⁵ Turski ministar spoljnih poslova rekao mu je da je pitanje proslijeđeno. No, kako se „Turcima od prvog najvišeg do posljednjeg” ne smije „ništa vjerovati nizašto”, Vuković je „pošao kod glavnog sekretara i vidio da nije još poslato, ali da bješe prevedena nota na turski i da će ju poslati Velikom Veziru pa da je on dalje šilje”.⁴⁶

Vajkajući se Cetinju na tursku aljkavost i neažurnost, Gavro Vuković piše iz Carigrada: „Meni treba svud pitanje pratit uzastopice dokle ga dovedem u ministarski savjet pa otle u dvor”.⁴⁷ Nakon nekoliko dana, crnogorski otpravnik poslova opet je otišao u Ministarstvo inostranih djela da vidi „jeli pitanje Bojane otpočelo svoje određene puteve”.⁴⁸ Asim-paši nije ništa spominjao ne želeći da ga dovodi u neprijatnu situaciju tako što bi mu rekao da ga je prevario, a osim toga, pitanje je u međuvremenu moglo biti upućeno na dalje razmatranje. Stoga je pošao kod glavnog sekretara, ali pošto ga nije mogao naći, uputio se u Ministarstvo građevina „i pitao ministra jeli primio što o pitanju Bojane”.⁴⁹ Međutim, ministar „nebješe još ništa primio”.⁵⁰

Vuković se dalje raspitivao da li je pitanje tehnički proučeno, odnosno da li je stigao kakav raport od inženjera koje su Turci slali da bi se stvar ispitala na licu mjesta.⁵¹ Tada je ministar „naredio da se vidi u arhivi, ali nije ništa našao, već dobi odgovor od inženjera Brno, da je on samo površno pretrčao i pregledao Bojanu, ali nije stvar budžetom predviđena, stoga nije pitanje tehnički proučeno, niti je ikakvog raporta zvanično o tome činio”.⁵²

Čeka se carska irada

Što se tiče graničnog pitanja, ono je iz Seraskerata vraćeno u Ministarstvo inostranih djela, a onda iznešeno na Ministarskom savjetu gdje je trebalo da se donese odluka o kompromisu koji je ponudila Crna Gora. U vezi s tim Gavro Vuković u pismu od 1/13. maja 1884. godine izvještava Cetinje: „Još prošlog utornika pošao sam bio na Portu i razumio da je pitanje granica vraćeno iz Seraskerata u Min. In. Djela, pa sam molio ministra da ga iznese već u Ministarski savjet i da se već jednom riješi. On mi je ispunio obećanje iznio ga je u Min. Savjet; u četvrtak sam opet pošao i pitao Ministra jeli tršeno. On mi je kazao da nije, već da će u neđelju konačno biti riješeno i to povoljno za Crnu Goru. Doznao sam s pouzdane strane da je pitanje pretresano u subotu kod cara, ali kako i što nijesam mogao doznati. U ponedjeljnik juče bio sam kod Min. In. Djela, koji mi je rekao da je pitanje podneseno sultanu na odobrenje. Pitao sam ga može li mi kazat jeli vaš predlog usvojen u cjelini u Ministarskom Savjetu ili sa izmjenom, i ako ima izmjena može li mi kazat koje su.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 294.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Vidjeli smo da je Nusret-paša rekao Vukoviću da je Porta dala naredbu da se pitanje tehnički prouči.

⁵² DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 294.

Na to mi je odgovorio da mi nemože još ništa određeno kazati; jer se boji da me ne baci u zabludu dokle pitanje bude u dvoru nanovo pregledano i tamo riješeno pa kad iziđe carsko irade tader će dati komisiji instrukcije za konačno uređenje granica".⁵³

Vuković dalje iznosi mišljenje da predlog neće biti usvojen bez izmjena i predlaže da se, ako one budu velike, pregovori sa Turcima odlože. „Dako se prepanu da nebudemo prinuđeni priteći konferenciji od koje se ovog puta jako boje“, zaključuje Vuković, uz savjet da im se o tome ne govori „nako sasvim posredno“.⁵⁴

Nakon nekoliko dana Gavro Vuković je opet posjetio osmanskog ministra inostranih djela da bi provjerio da li je sultan svojom iradom potvrdio odluku Ministarskog savjeta.⁵⁵ Ministar mu je rekao da carsku iradu još nije dobio, ali da je moguće da se ona nalazi kod velikog vezira, odakle, prema uobičajenoj proceduri, treba da se proslijedi njemu.⁵⁶ Potom je otišao u Veliki vezirijat, ali je tamo umjesto sultanovog ukaza naišao samo na čuđenje prisutnih kada im je prepričao svoj razgovor sa Asim-pašom.⁵⁷ Tim povodom Vuković je pisao Cetinju da je moguće da je pitanje na putu do dvora „zastalo u Veliki Vezirijat“, ili pak da je osmanski ministar spoljnjih poslova postupio kao u slučaju Bojane, odnosno da pitanje uopšte nije ni proslijedio na dalje razmatranje.⁵⁸

Vuković se žali sultanu na Portinu nerješiteljnost

Uporno je vojvoda Gavro išao „čas kod Ministra In. Djela, čas kod V. Vezira, čas kod Ministra građevina, čas opet kod paša u dvor“, ali priželjkivanog uspjeha nije bilo.⁵⁹ Imao je i želju i volju da zamijeni ove „naročite vizite drugim kojim načinom sastanaka“, odnosno da posjećuje klubove „u koje mahom sva važna lica dolaze“ i teatre „đe isto mnozina dolaze“, ili pak „druga mjesta đe slučajni sastanci čine se i razgovori se vode o svim poslovima bez dosade i bez preobraženja“, ne bi li u takvim neformalnim prilikama i razgovorima uspio da pokrene rješavanje tekućih pitanja.⁶⁰

Vidimo da je Vuković veoma dobro shvatao značaj susreta ove vrste, jer su oni najpogodniji za stvaranje korisnih veza i pridobijanje uticajnih ljudi za određene ciljeve. Njegov diplomatski talenat nedvosmisleno ga je upućivao na onu vrstu aktivnosti koju politička teorija poznaje kao lobiranje, a koja često zna biti mnogo efikasnija od zvaničnog diplomatskog djelovanja putem unaprijed pripremljenih i zakazanih susreta.⁶¹ Međutim, kako je takav način angažovanja uvijek povezan sa određenim novčanim izdacima, vojvoda Gavro, usljed hronične nemaštine u kojoj se nalazio, nije bio u mogućnosti da svoj naum sprovede u djelo.⁶² Zato nije prestajao

53 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 281.

54 Isto.

55 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 294.

56 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 294.

57 Isto.

58 Isto.

59 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 355.

60 Isto.

61 Termin „lobi“ (lobby) nastao je u SAD i znači predvorje, kuloar. Aludira na one koji se vrzmaju po kongresnim kuloarima u nastojanju da uspostave kontakt sa kongresmenima i pridobiju ih za svoje interese. (P. Jovanović, N. Dimitrijević, M. Popović, *Savremeni politički sistemi*, Podgorica, 1998, str. 261)

62 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 355.

„neprekidno hoditi” i na Portu i u Jildiz, ali „s pažnjom da to idenje neprijeđe u horizont bezobrazluka”.⁶³

Kako je stanje turske nerješiteljnosti isuviše dugo trajalo, vojvoda Gavro je odlučio da se u dvoru požali „okolini carevoj na neodlučnost vladinu u oba pitanja”.⁶⁴ Tamo mu je savjetovano da sve što ima izloži sultanu u pismenoj formi, što je Vuković i učinio. Međutim, pošto je nakon toga „za dugo vrijeme opet nastala mrtva tišina”, crnogorski otpravnik poslova otišao je kod velikog vezira i od njega odlučno zahtijevao „da svrši pitanja pa bilo pozitivno bilo negativno, samo da ne odugovlači više”.⁶⁵ Na to mu je veliki vezir rekao da mu je car naredio da granično pitanje završi bez odlaganja. Takođe je dodao da „od njegove strane više poluzvanično” može javiti Cetinju „da je pitanje granica svršeno po želji knjaževoj”.⁶⁶ Nakon toga, Vuković je započeo razgovor o regulisanju toka Bojane. Potanko objasnivši velikom veziru „u čemu se sastoji sva stvar”, naglasio mu je da „pitanje stoji u Min. Građevina bez da za dlaku napreduje”.⁶⁷ Tada mu je veliki vezir obećao da će se ozbiljno založiti da se pitanje podnese Ministarskom savjetu na pretres, pa da on „izreče svoj sud pa koji bilo”.⁶⁸

Ubrzo je vojvoda Gavro otišao kod ministra građevina „koji ga je primio s mnogo višom pažnjom nego dotle”.⁶⁹ Ministar mu je rekao „da je prije tri mjeseca ponovljena naredba na Valiju Skadarskog da naredi indžiniru” da se pitanje nanovo prouči, kao i da je „poslije Konferencije s V. Vezinom” telegrafisao u Skadar da mu se u vezi s tim pošalje raport.⁷⁰ Kako prispjeli raport nije bio zadovoljavajući, ministar građevina je, u prisustvu crnogorskog otpravnika poslova, naredio da se „telegrafa u Skadar Valiji da odmah pošlje kategorički i najpotpuni odgovor u svima detaljima cijeloga pitanja”.⁷¹

Pišući o tome vladi na Cetinju, u izvještaju od 2/14. juna 1884. godine, vojvoda Gavro takođe navodi da ne predviđa skorije rješenje pitanja, iako se „iz ovog dosadašnjeg” može vidjeti da ono „uzimlje neki redovni tok”.⁷² No, tek „pošto se izvještaji skupe iz Skadra znaću hoćeli pitanje zatrajat”, iznosi dalje Vuković, tražeći od svoje vlade da ga pozove da se vrati natrag ukoliko stvar pođe „kao svako tursko pitanje samo u bezpoleznim pregovorima”.⁷³

Uzaludni napori vojvode Vukovića (Stvar se na pomjera s mjesta)

Iako se nakon ovih optimističkih izjava velikog vezira crnogorskom otpravniku poslova moglo učiniti da će njegovi napori, ako ništa drugo, rezultirati bar skorim rješenjem

63 Isto.

64 Isto.

65 Isto.

66 Isto.

67 Isto.

68 Isto.

69 Isto.

70 Isto.

71 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 355.

72 Isto.

73 Isto.

graničnog pitanja, tako nije bilo. Vojvoda Gavro je time što je sultanu uputio žalbu na Portinu neodlučnost iscrpio sve mjere koje je mogao preduzeti u svojim nastojanjima da pitanja pokrene sa mrtve tačke.

Zaista, nakon tog koraka, više ništa novo nije mogao učiniti, osim da i dalje obilazi visoke turske državnike i u nedogled dobija obećanja da će se uskoro sve riješiti, pri čemu se to „uskoro” protezalo mjesecima. Tako, na primjer, vojvoda Gavro u izvještaju od 27. oktobra/8. novembra 1884. godine piše: „Od kad već mi se obećaje odgovoriti na notu u pitanju granica. Kad god pođem u dvor nađem Derviš-pašu s Veli Riza Pašom s više oficira štapski će rade po nešto na kartu s neobičnom pažnjom kao da budućnost carstva zavisi od ovoga pitanja. Svakom mi obećavaju da će poslati odgovor najdalje do dva ili tri dana; od kako ovo povtoravaju ima već više od mjesec dana. Ali ih ja ne ostavljam na miru, već sam ubezobrazio pa ih barem neprekidno uznemirujem”.⁷⁴ Vuković dalje kaže da je njegovo „strpljenje već iscrpljeno”, tim prije što unaprijed zna da se pitanja neće povoljno riješiti, pa je stoga i njegovo „stojanje ovđe izlišno kao što je i dosadanje bilo”.⁷⁵ Zato poručuje svojoj vladi: „Da se ne bi više produžavalo ovo neizvjesno stanje bilo bi najbolje dozvoliti mi da se jednom vratim, jer mi dalje nije stajati moguće iz hiljadu razloga, koje vi sve lijepo znate, tim prijed što je sad postala zima, a ja sam go kao prst, niti imam zašto uzet što god da se pritoplim. Istim pozivom dako se prinude izist s odgovorom, pa ma kakav bio”.⁷⁶

Nezavidna finansijska situacija u kojoj se nalazio vojvoda Gavro Vuković u Carigradu mogla se donekle pravdati nemaštinom crnogorske države. Ipak, teško se oteti utisku da je svemu tome dosta doprinijela i vlada na Cetinju, sopstvenom nemarnošću prema svom otpravniku poslova u Osmanskom carstvu. Uistinu je teško drugim razlogom objasniti da jedna država, ma koliko bila siromašna, nije u stanju da svom diplomatskom predstavniku blagovremeno obezbijedi odjeću adekvatnu vremenskim prilikama.

Da je vojvoda Gavro i u svom primarnom poslu, tj. pitanjima razgraničenja i isušenja Skadarskog jezera, uglavnom bio prepušten sam sebi, svjedoče njegove riječi koje je uputio crnogorskoj vladi u izvještaju od 10/22. novembra 1884. godine: „Kud mi je ovo stanje već tako otešćalo, tud mi je još crnje što nikad neimado od vas, od svoje vlade jedne rječice barem da znam što mislite i što hoćete i što imam ja radit prema ovakvom stanju stvari. Više puta stio sam da se žalim Njegovom Visočanstvu na vas, dako bi vi on naredio da me izvedete na domaći put, iz ove zbrke. Pa evo sad žalim Mu se, ali preko vas pa mu vi kažete kakvi ste mi u ovim zlim okolnostima u poslu s varljivim Turcima”.⁷⁷

Kao što se iz ovog dijela izvještaja može naslutiti, prethodno je vojvoda Gavro vladi na Cetinju ponovo ukazao na mučnu situaciju u kojoj se nalazio usljed čestih, uzaludnih obilazaka turskih zvaničnika i njihovih nedoglednih obećanja: „I opet sam hodio već više puta u dvor zahtjevajući da ni se što odgovori ili da se izjasne da neće odgovorit. Svakom jednako mi odgovaraju sjutra sigurno ćemo poslat odgovor i to ni časa dalje no sjutra. Ali

74 S. Burzanović, *Ministarstvo inostranih djela – Zbornik dokumenata (1879–1915)*, s. 98.

75 Isto.

76 Isto.

77 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 736.

opet prođi to sutra i drugo i treće i deseto, a ja opet u dvor, a oni isto kao prijed, ovog puta biti sutra i ni minuta dalje".⁷⁸

Uzrok takvom stanju bio je u tome, kako je sultanov ađutant Derviš-paša objašnjavao vojvodi Gavru Vukoviću, što „ima više velikih lica koji kod cara posao kvare" i ne daju mu „da se riješi izreći se".⁷⁹ Zato, izvještava vojvoda Gavro, „pitanje granica, umjesto naprijed, ono svakog dana ide nazad".⁸⁰

KRAJ DRUGE MISIJE VOJVODE GAVRA VUKOVIĆA U CARIGRADU (Sporazum o crnogorsko-turskoj granici na sjeveru)

Vojvoda Gavro Vuković okončao je drugu misiju diplomatskog predstavljanja Crne Gore u Carigradskom poslanstvu krajem decembra 1884. godine.⁸¹ Iz svega do sada rečenog moglo bi se zaključiti da su njegovi, odista ogromni naponi, koje je uložio u iskrenoj želji da se nesebično žrtvuje za dobro svoje zemlje, ostali bez rezultata, odnosno da je i ovog puta morao napustiti Carigrad, a da nijedno značajnije pitanje za koje se zalagao nije bilo riješeno. Iako pitanje isušenja Skadarskog jezera zaista nije dobilo svoj epilog za vrijeme njegovog boravka u Carigradu, ali, napomenimo, i nikada kasnije, Vuković je 9/21. decembra 1884. godine bio u prilici da sa carevim ađutantima Nusret-pašom i Derviš-pašom potpiše ugovor kojim je regulisana crnogorsko-turska granica na sjeveru, od Planinice do Šekulara, što znači da se, kada se sve uzme u obzir, crnogorski otpravnik poslova, ipak mogao vratiti kući zadovoljan.⁸²

Vrlo je vjerovatno da je jedan događaj koji se desio početkom novembra 1884. godine presudno uticao na to da stvar bude ubrzano privedena kraju baš u trenutku kada je sve izgledalo beznačajno i kada je Vuković pisao vladi na Cetinju da pitanje granica umjesto naprijed ide unazad. Naime, tada se jedan odred turske vojske iz Berana uputio preko crnogorske teritorije za Plav. Po naredbi knjaza Nikole carska vojska je u Andrijevići prijateljski dočekana i počašćena ručkom.⁸³

Ovaj gest crnogorskog knjaza veoma je dirnuo sultana, pa je tim povodom vojvoda Gavro iz Carigrada svojoj vladi javio sljedeće: „Sultan je poslao prijed neki dan Rešid-Bega svog secretaire particulier da me šaržira od njegove strane da telegrafično saopštim Njegovom Visočanstvu njegovu najsrdačniju blagodarnost za doček Asim paše i carske vojske. Sultana je to ponašanje Gospodarevo tako očaralo da je naredio Rešid Begu da mi reče da je Sultan za takvo prijateljsko ponašanje gotov učiniti za Njegovo Visočanstvo sve što bi on stio. Sultanu je najprijatnije što je Gospodar očinski predusrio njegovu vojsku i što joj je dao

78 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 736.

79 Isto.

80 Isto.

81 R. Raspopović, n.d., str. 325.

82 N. Ražnatović, n.r., str. 20.

83 Isto, str. 18.

objed. Ništa se prijatnije Sultanu nije moglo učiniti no taj doček njegovoj vojsci. Sultan na to se svakom hvali i služi mu za jedan dokaz više prijateljstva njegovog Visočanstva, pa se trudi da i druge o tome uvjeri i to one koji mu vazda zbore da u Crnogorcu i Rusu Turska ne može nikad imati istinskog prijatelja, a takvih je oko njega veliki broj”.⁸⁴

Iako nemamo pouzdanih podataka o tome, iz ovih posljednjih riječi vojvode Gavra, možemo zaključiti da je sultanu baš bio potreban jedan ovakav gest sa crnogorske strane da bi mogao učutkati „neprijatelje prijateljstva Crne Gore i Turske” i donijeti konačnu odluku.⁸⁵ Bilo kako bilo, sultan je odlučio „da prelomi” i iznese svoju konačnu riječ. U suštini, radilo se o tome da su Turci prihvatili faktičko stanje na terenu, a to je značilo da je granica ona linija koja dijeli atare hrišćanskih od muslimanskih sela od Planinice do Šekulara.⁸⁶ Znači, bez obzira na ubjedljivost crnogorskih argumenata, Ržanica, kao selo sa pretežno muslimanskim stanovništvom, morala je ostati Turskoj. Ovaj sultanov predlog o granici sa Crnom Gorom njegovi ađutanti saopštili su vojvodi Gavru Vukoviću u formi ultimatum, odnosno kao posljednju riječ osmanskog vladara koju samo treba prihvatiti ili odbaciti. Svaki eventualni protivpredlog sa crnogorske strane smatrao bi se odbijanjem.⁸⁷ U tom slučaju dvor ne bi dalje vodio pregovore niti pridavao važnosti crnogorsko-turskom graničnom pitanju. Iako je sultanova „posljednja riječ” izrečena u imperativu, ona je, u stvari, značila popuštanje Turaka, odnosno konačno mirenje sa činjenicom da u sastavu Crne Gore ostanu sve teritorije koje je ona od Vasojevićkog ustanka faktički i posjedovala.⁸⁸ Vjerovatno je sve tako trebalo saopštiti upravo zbog onih „neprijatelja prijateljstva Crne Gore i Turske”, jer je sultan, najviše zbog njih, morao nastojati da njegova zemlja izađe iz priče o graničnom pitanju sa Crnom Gorom nepovrijeđenog ponosa i kao pobjednik.

Ubrzo nakon potpisivanja sporazuma iz decembra 1884. godine, vojvoda Gavro Vuković vratio se na Cetinje, na raniju funkciju člana Velikog suda.⁸⁹ Zbog bolesti vojvode Stanka Radonjića preuzeo je upravu nad Ministarstvom inostranih djela 1889. godine, u svojstvu zastupnika ministra.⁹⁰ Za ministra je postavljen 17/29. juna 1890. godine i na toj dužnosti ostao je sve do 6/19. decembra 1905. godine.⁹¹ Po odlasku vojvode Sima Popovića u penziju, 21. maja/3. juna 1903. godine, vojvoda Gavro je do 6/19. decembra 1905. godine uporedo sa funkcijom ministra inostranih djela obavljao i funkciju zastupnika ministra

84 DACG, f. MID, 1884, f. 13, dok. 736.

85 Isto.

86 N. Ražnatović, n.r., str. 19.

87 Isto.

88 Isto.

89 Nakon potpisivanja ovog sporazuma, uslijedio je rad na obilježavanju granične linije koji je završen tek u ljeto 1887. godine. Ipak, jedan dio granice oko gornjeg toka Lima ostao je nepreciziran sve do Balkanskog rata. To područje, posebno planina Mokra, postalo je poprište čestih i krvavih sukoba mjesnog hrišćanskog i muslimanskog stanovništva, o čemu postoje brojni izvještaji crnogorskog političkog pograđnog komesarijata sa sjedištem u Andrijevici. (N. Ražnatović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske 1883–1887, Istorijski zapisi*, LXVIII, br. 2, Podgorica, 1995, str. 31; N. Ražnatović, *Crna Gora i Berlinski kongres*, str. 294).

90 G. Vuković, n.d., str. 445, 454; Glas Crnogorca, br. 51, Cetinje, 17/30. decembar 1905.

91 Glas Crnogorca, br. 26, Cetinje, 23. jun/6. jul 1890; Glas Crnogorca, br. 51, Cetinje, 17/30. decembar 1905.

prosvjete i crkvenih poslova.⁹² Predsjednik Državnog savjeta bio je od 7/20. decembra 1905. do 3/16. maja 1907. godine, kada je penzionisan.⁹³ U dva navrata nalazio se na dužnosti narodnog poslanika, poslije parlamentarnih izbora održanih 1906. i 1914. godine.⁹⁴ Nakon ujedinjenja 1918. godine, neko vrijeme je bio opunomoćeni ministar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Carigradu.⁹⁵ Umro je u Beranama 1928. godine i sahranjen je kod manastira Đurđevi stupovi.⁹⁶

Pišući o posljednjim danima velikog crnogorskog diplomate Milovan Đilas u djelu *Besudna zemlja* bilježi: „Prije podne vojvoda Gavro nikada nije izlazio. Ali je kasno popodne uvijek kretao u šetnju, s polucilindrom i crnim naočarima. Išao je lagano kao da pipa štapom – niz ulicu, pa dalje k starom manastiru. Tu oko stare nemanjičke zadužbine, odvijale su se najkrvavije borbe sa Turcima pod vođstvom njegovog oca. Vojvoda se, što se brže primicao smrti, sve žudnije spajao s prošlošću – trebalo je da bude veliko nevrijeme pa da on ne prošeta k manastiru. U mrak bi se vratio. A noću je dugo tinjala lampa iza zavjese na njegovu prozoru. Vojvoda je čitao ili pisao uspomene. Živio je od sjećanja čekajući smrt (...) A kad je stari vojvoda umro, to se jedva opazilo. Da nije bilo njegovog čuvenog imena jedino bi se primijetilo kako jednog dana, u predvečerje, jedan starac sa štapom nije prošao ulicom”.⁹⁷

92 Glas Crnogorca, br. 22, Cetinje, 24. maj/6. jun 1903; Glas Crnogorca, br. 51, Cetinje, 17/30. decembar 1905; V. Cvijović, B. Kovačević, *Upravljanje prosvjetom u Crnoj Gori*, Podgorica, 1996, str. 207.

93 Glas Crnogorca, br. 51, Cetinje, 17/30. decembar 1905; Glas Crnogorca, br. 21, Cetinje, 5/18. maj 1907.

94 G. Vuković, n.d., str. 14.

95 Isto, str. 14, 15.

96 Isto, str. 15.

97 M. Đilas, *Besudna zemlja*, Podgorica, 2006, str. 213, 214.